

שאל טשרניכובסקי – איש הריניסנס

א

בלי סבל-ירושא

הוא נאסף אל עמו, כשהוא שופע כוחות-יצירה איתנים ומעינו מפכה בעוז. עם בוא גיל הזקנה, נתעצם זרם-יצירתו ונתחזקה עצמתה; ראיתו נתחדדה ונתרבתה, מחשבתו נתעמקה ונתמלאה משקל-פז ומבעו – כנפיו היפות, רוויות-החן ובעלות הטיסה העליונה, שצמחו לו בעודו עלם – שגבו והיו לכנפי נשר אדיר. לא היה בספרותנו משורר כמוהו לשפעת-אונים, הלמות-חיים, היקף-תפיסה, רבגוניות, מקוריות-השראה, עושר-ריתמוס ויכולת-הבעה בכל סוגי השירה. לא לחנם הרבה כ"כ לשיר את שירת האדמה, בשמה ופוריותה, בה היתה גפשו שקוייה והימנה היה שכור כל ימיו.

עם ראשית הופעתו בשמי-שירתנו העברית, הפתיע בכוח-עלומים, רעננים ותוססים, בקלות וקלילות, בטחון וששון-חיים, שלא היו מן התכונות המצויות בספרותנו. הוא צהל צהלת-עלם, סוער, רונן, מתעלס באהבים, לקראת הטבע, היופי והאשה, ושירת-חדוה נתמלטה מלבו הצעיר: „נצאה, נגורה שאננים – כתום עדן קרח וכפור... – נגורה, נתעלסה בגנים – כתום עדן קרח וכפור... הוא חלם על „עינים-שמים“, שגדלו, עמקו ויפו, פרק מעליו עול-גלות, על כל היסורים הכרוכים בו וזרק ממנו והלאה את סבל-הירושא והמסוריות, קרא דרור לנפשו, הלך בדרך משורר-העולם ושר, מתוך התלהבות ושכרון, את שירת היקום, שאהבה ממלאה את חללו... כי „עין השמש הם החיים, והחיים אהבה הם – ובאין אהבה שם המות, מות העולל מבלי-אם“. ועם כל פסיעה נוספת בדרך-חיו, נתרחב אופק-ראיתו, נתגוון גיבו, נתעשרה שירתו בנעימות, הברות, נגינות וצליליות-זמורת, מרובים ואדירים והגינות-רעיונותיו נתעמקו עד כדי התלכדות עם עולם-עד. הנער התמים, העליון, המקפץ ומדדה מרוב חדוה ומתפעל „מעיינים-שמים“ הופך לאיש מבוגר, הרווי כולו גבורה והגיחן בכוח-מחשבה וארשת איתן; הוא חש בכל ישרתו את דופקו של היקום ומרגיש הרגשה עזה את היותו, „שעצמה וחוסן מפכים“ בחיקה ושואף „להיות, בהשנות הדמות והימים – חוט אחד ברשת כל כוחות-עולמים – רוקמים בגלוי ואורגים בסתר – חידת-חיים, לעד לא תפתר“. שירתו מתפרצת ממעמקי-לבו בשפעת-און ובא לידי בטוי מוסיקאלי עז, מרובה-קולות וצלילים הרמוניים כבמטה-קסם של מנצח על תזמורת ומחולות-באליטים... אזנו קשובה לשירת היקום „בסתר יער“ ונפשו מתמלאה רטט לשמע רחשי-החיים שבו והוא מתלכד עמו ליכוד מלא: הוא משורר-פאנתיאסט; בפואימה „המלך“ – מתעלות תחושות-המשורר ויכולת-מבעו לגובה אמנותי-פיוטי עליון; רעיון אנושי-עמוק נסוך באותו שיר, בו המלך שאל מסיר „את בגדיו, בגדי מדוי – (משלך) לבוש מלכותו על הארץ“; בדית-פארתו נופל על הדרך – „שם שכב מבהיק על רקמתו ולבנו“ – ומתוך רצון להתנבא יחד עם חבל-הנביאים – „נשאים שמימה ואינם מגיעים – נשאים בסער, משמאילים, מימינים – בין גויה לגויה כבר אינם מבחינים – מרגע לרגע משותתם גדלה – ונפשם שואפת לעילא ולעילא“, מסיר מעליו „חרבו, חרב גאותו“ למען „תפול החומה החוצצת – בינו לבין החי על הארץ“ – ויהי ככל הנברא במאמר שדי, ולסוף, כשהוא ערום, הוא מתנבא בתוך המחנה – „ויהי לאחד עם היקום ומלואו – זיק אחד קטן באין-סוף בהויה – לאהבה ולדבקה בכל הבריאה“ – פואימה נהדרת, השקוייה הודי, מוסיקה ותמונות-מחולות, בה נתגלה המשורר במלוא כוחו הפיוטי, שגם בספרות העולם מעטים כמוהו ליופי ולעומק, לציוריות פלאסטית ולריתמוס סוער והארמוני כאחד מאותם הרקודים-הכרוכים הדרושיים של חבל הנביאים, אליהם נספח המלך, שאל...

מטבע אחד בעל שני פנים

אותו פאנתיאזמוס, אותה התלכדות עם הקוסמוס,

עם „תבל ומלואה“, אותם ההימנונות לשמש, לעשתורת ולבל – צלילם החדש בספרותנו, שינקה ועודנה יונקת את תמיצתה ממקורות היהדות של בית-המדרש, התמיהו-הפליאו בזכותם וחוללו מהפכה בלבבות. האוזן היהודית לא הורגלה להברה החדשה, שנפלה בחלל-אזנינו; הקוראים הופתעו הימנה, מי לטובה, מי לרעה; היו שנפגעו מן הנעימה בלתי-השגורה שבמנגינות המשורר, נתמלאו דאגות למראה השתחררותו של פיוטן עברי „ממסורות“ ומעול הפסוק, ולעומתם ששו אחרים ושמחו על הרחבת האופק בספרותנו, על היקף היצירה של משורר עברי, על העמקת מושגים ומאורעות היסטוריים, יהודיים ואנושיים, ועל החיאת תקופות, דמויות, תחושות ומחשבות, שהרגו ממסגרת היהדות הצרה; ומיד הכתירוהו בכתרים שאלים ומיותרים: כתר יונת, כתר אלילות ואפילו כתר „גויות“. ומתוך שאיפה להיית-החדשות באומה, לשנוי-ערכין ושנוי-קיום, הטעימו והבליטו את תכונתו זו, הזרה לרוחנו, רוממה והפריזו כנהוג במשקלה. ולא עוד אלא שהעמידו זה מול זה את שני המשוררים, ברוכייה, שהיו לעמודי התווך של ספרותנו בדור התחיה, למכונני בנינה ודרשו תליתלים של דרושים ופירושים להצדקת הנהתם המ' סולפת. שהרי דומה, כי מעולם לא השלימו שני פיסנים איש את רעהו בתקופה של לבטים, כמיהות ויצירה כביאליק וטשרניכובסקי – תקופה של התחדשות קניני הלאום וערכיו – בשאיפת-מהותם לשנות את פני האומה, להעמיק ולחזק את הכרת-אמונתם בגורלה בעתיד ולעצב את דמותה עיצוב יציב ואיתן. כי שניהם מתייחסים על גזע האילן העברי, ורק אנפיהם שונים, משום שבידיהם נסתעפו בפנות צל ואור נבדלות; שניהם הם בחינת מטבע אחד, בעל שני פנים, שאין כל הבדל מהותי ביניהם. ביאליק היה עוד שרוי כולו באוירת הגלות, אוירת בך הישיבה, הימנה עמל ושקד להשתחרר, אם גם ראה בה את כל רוח-הפיוט, הנאמנות והיופי שבה ואף ערג לפרקים והנוגה כאחת; טשרניכובסקי נולד בקרים, הטבולה באור שמש, לא היה חניך הישיבה, היה נטול „סבל הירושא“ ושקוי כולו בושם ארצו הברוכה והחמה, ימה, הריה. אף הוא חונך חנוך יהודי, אם גם בתוך כפר-גויים, כשמשפחתו שרויה במסורת פאטריארכאלית וכולה נאמנה למנהגי ישראל, שכה היטיב לתאר באידיולויתו היפות שלו. הוא היה יהודי בכל רמ"ח אבריו, יהודי ועברי. – יהודי בתיאור חי-אחיו ויהודי עז „בברוך ממגינצה“, בו יחלחלו הכאב, הזעם והרצון לנקמה, שמפעם בלבו של כל יהודי למראה הטבח באחיו ויסוריהם. אין בו אותו כוח הפאתוס הנבואי, בו חונך חברו; אין בו אותו עוז הבטוי החצוב מסלע והצרוף מניבי הדורות, שמציין את ביאליק. ברם

בתוך-תוכו פועלות באישיותו אותן ההתרגשויות וההודע-זעויות, אותן רכזי-התגובה וההבעה המיוחדות לביאליק והמשותפות לשניהם. שכן אף הוא בן לגזע הנביאים, שלבו מתחמץ בו למראה עוות-דין ומתפעם לכל מעשה-צדק. „אנחנו לא נעל – עליכם בקרדומות לבקע ההרות – ובמטות של ברזל לא גרוץ גולגלות תינוקות – עד אם לא שרשתם בידכם החזקה – את צלם אלוהים המרחף עלינו – את רשמי אצילות הרוח מקדם – ...אספנו, מסרנו ללבבות בני-אדם – ...שהקימונו בניזירות ובפרישות – ובעול של עשרת הדברות... כי גם הוא כביאליק, ככל אדם בישראל, חדר כולו רוח-המוסר של עמו ונביאיו וגאה עליו. אין הוא נבדל במהותו הנפשית מחברו לשירה. והוא קרוץ מאתו האופי, אופי אומתו, הימנו קרוץ ביאליק, אופי שאינו ניתן לשנוי. אין הוא נבדל ממנו אלא בדרך חנוכו ואקלים הארץ, בה נולד וחי ואם הוא שר את שירת השמש, הרי אין הוא אלא משורר השמש. בספרותנו ולא כפי שמוטעם בהדגשה מופרות „שמש השירה בספרותנו“; אם הוא חוזה את חזיונות נביאי השקר, שר לעשתורת שיר ולבל, הנה אין בכל ההימנונות וההג' יונות הללו אלא משום הבלטת הצד ההפוך של אותו מטבע, מטבע היהדות והעבריות, מטבע הנבואה, שיש בהן כדי להרחיב את אפקה, להעמיק את הכרתה, להעשיר את מהותה ולחזק את קשרה ההסטורי עם ארץ-עברנו, בה עוצבה דמותנו הלאומית, הרוחנית והגשמית – עוצבה עיצוב, שהוא פרי התלבטויות-איתנים של דורות, פרי גידול ומלחמה, צער קיום וצער יצירה. כי גם בשירת טשרניכובסקי משוע האדם-היהודי לדבר-אלוהים, לאל-קודש, לצדק, לבטחון ולחרות עלי אדמות. אין טשרני-כובסקי יוני, אלילי ולא כל שכן גוי. הוא יהודי בעל הרגשות בלתי-אמצעיות, שאין חציצה בינו לבין העולם, בינו לבין האנושות, עמם מתלכדת נפשו התלכדות טבעית מתוך התרוננות לב עם כל מגע ושיר עם „תבל ומלואה“. הוא יהודי בן-הדורות, המרגיש בדמו הזורם ומפכה בעוז את דם אבותיו „דם כובשי כנען דמי, קולח ואינו נח“. ומכאן אותו התמהון המהול ברגשי הערצה, בו התמיה את בני דורו, חניכי הישיבות והגלות בהברותיו העבריות – העבריות ולא היוניות – שצלילי העברי הקדמון, בן „הים הגדול“, השלם עם נפשו, עלו מחביון עברו. כי טשרניכובסקי צמח מתחתיו, ממעמקי החבויים כצמוח „עץ-אלון מתוך-אדמתו“. ותוס-נפש לו – תום פיוטן – שהנה בת-קול, שאננה וסוערת כאחת, של הטבע והגזע, ולפיכך שירתו יש בה משום בטוי טבעי ועז לכמיהת-אומתו לחדוש חי-עצמות, לגבורה גזעית ולחרות עצמאית.

ג

איש הריניסנס

כאמור, טשרניכובסקי הפתיע למן פסיעותיו הרא-שונות בשדה הספרות העברית בתכונותיו הפיוטיות המקוריות והראשונות ובתוכן הגיונותיו, שלא הלכו בד בבד עם הלך-נפשם של משורריו והוגיו בדורו. ברם דומה, כי עיקר הרגשתו המיוחדת של אותו דור – סודו נעוץ בעובדה, כי בשמי-חיו נראתה לפתע והאירה באור מסנור דמות-ענק, שפרצה את המסגרת הרגילה בהויתנו הגלותית ברבי-צדויות, רב-גוניות, בבקאות האנציקלופידיית שבה. מתוך חיינו הצרים והמצומצמים צצה ועלתה דמות-דיוקן של משורר, שהיה בו לא רק מרוחב-המבט של נביאי-ישראל, מורשה טבעית לבני גזעו, אלא גם מרוחם, דעתם, אהבת-האמת וגודל-סקרנותם של ענקי הרוח, האמנים הגאונים מתקופת הריניסנס – אותם האמנים, שהיו בעת ובעונה אחת ציירים ופסלים, מהנדסים, אסטרונומים, אנאטרמיסטים, פילוסופים, סופרים, חוקרים וחכמים, שהאנושות עומדת עוד כיום משתאה כולה לעוד רוחם, לתריפות-שכלם, לרבו-כשרונותיהם, לרוחב ידיעת תיהם ולכוח-גבורתם. טיפוסים פלאיים, טיפוסים הדורים של עובדים ויוצרים, מחשבי חשבונות, מציירי ציורים וממציאי המצאות כמיכאל-אנג'לו, ליאונארדו דה וינצ'י ואלברטי המפליאים אותנו וקוסמים לנו באישיותם הרוחיה עצמה, שגב ורוחמות, בדעתם הרחבה, חכמתם האנציק-

ללשון העברית, וכמעט שאין לך יצירה בעלת ערך אנושי, שלא חש בחובה להריקה לשפת-אומתו. ובימי-חיו מלאי-עמל וחיי יצירה מקורית ובלתי-פוסקת — הכניס מאהלו של יפת לאהלו של שם את האיליאס ואודיסאה והומירוס, את שירי אנאקריאון, דראמות לסופוקלס ושקספיר, את המשתה לאפלטון, את שירי העלילה קאלוואלה של הפינים, פואימות סרביות, רינקה שועל לגיתה, את שירת הואיתה, שירי מחסה, דהמיל ועוד, מיזג את האנושי בלאומי, העשיר את גפש עמו...

זהו מפעל-ענקים, מעשה בנאי-אדריכל, אמן ויוצר, שלא רק הניח יחד עם בן-דורו ביאליק, את יסודות הבנין של הספרות העברית בדורנו, אלא גם הקים קומות-קומות עליו והרחיב את אגפיו... ברוחו הלאומית-האנושית, בבקיאותו הרחבה והעולמית ובכוח-יצירתו האיתן, שפכה כמעין לא אכזב עד יום מותו, היה דומה לאותם ענקי-רוח מתקופת הריניסנס, שתפקיד דומה לתפקיד שלהם בדורו, דור התחיה, מלא טשרניכובסקי, בעודנו שרוי כולו באוירה של יצירה איתנה.

„באביב זקנתו“, עת רוחו העזה היתה רוויה תסיסה פיוטית ולבו ערג מחוך רטט לנצורות, שבק חיים לכל חי אחד משני האדריכלים של ספרותנו.

בלתי-אמצעית ע"י משורר, שלא רק שאיננו חניך הישיבה, כי אם הוא בן-בית, אזרח ותושב, בחיי-תרבות-העולם, המעורה בתוכה, כאחד שנולד על ברכיה וחי את חייה באורח טבעי. ואותו משורר לא רק מגוון את התימאטיקה, ר"ל את נושאי-שירתו, את שטחה ותחומיה, אלא גם מכניס לתוכה יסודות „תבל ומלואה“. כי אף הוא כוח של אישיות ענק לו, כאמנים הגאונים מימי הריניסנס; נפשו קורצה מאותו החומר שקורצו ממנו נפשותיהם. חובק זרועות עולם, עמים ודורות; רופא וחוקר בוטאני, בלשן; יודע על בורין לשונות יון ורומא, לשונות רוסיה ועמי הסלאבים; לשונות אנגליה, צרפת ואשכנז; בקי בקיאות רבה בספרות שלהן רגיש וער לדפק ולהלמות-הלב של הפיטנים והסופרים שלהם, וקשוב לריתמוס של שיריהם וצלילי חרוזיהם.

באורח טבעי ובפשטות נתיחד מאז בהם, פשטות וטבעיות של אישיות יוצרת, בעלת עצמה נפשית גדולה — העשיר את ספרות עמו בתכנים חושים, בנגינות חדשות ובניבים חדשים; ובאורח טבעי, כמובן מאליו למחיה תחיתנו הלאומית כביאליק חברו, שחש בצורך לכנס את אוצרות התרבות בכל הדורות, בפשטות בלתי-אמצעית גרתם למפעל אדיר של תרגום יצירות קלאסיות-עולמיות

לופדית ובהתעמקותם המקורית בכל מקצוע, בו עסקו. בהיות טשרניכובסקי בספרותנו היה מן החידוש, שהלם את הדמיונות ושינה את פני עולמנו הצר והעמוק כאחד. הכול טיפלו בבעיות היהדות; אף השירה — נושאים היו שאובים ממקורותיה או מחיי הגלות; הוגי-הדעות החדשים מסוגו של אחד-העם — לבם ודעתם לא היו נתונים אלא לחקר היהדות: חששו מפני הרחבת הגבולות ואף הסופרים העבריים היו אכולי ספקות ולא האמינו בתחית הלשון המלאה; הם לא העלו על דעתם, כי לא מן הנמנע הוא ללמד בעברית לימודים כלליים; היו סבורים, כי אף נושאי התחיה העברית חייבים להיות שרויים בעולם שהוא כולו יהודי ללא תערובת של יסודות אנושיים כלליים. הפרידו בין יהדות לאנושות, כאילו הנבואה העברית, המוסר העברי, היהדות בכלל לא הושפעו מעולם השפעת-חוץ ולא נתעשרו מהגיונות של שכנות; דבר האפשרות של שירה, שתכנה עולמי ונושאים אנושיים כלליים וחילוניים היה בחינת מהפכה בספרותנו. והנה בא טשרניכובסקי והפך את הקערה על פיה הפיכה טבעית, ללא כל יסורים שבהתעוותות-אברים ושר על עמים, דורות ובעיות, שהם מנת חלקה של תבל ומלואה. וכל השירה הזאת הושרה במין רוחב-דעת מקסים ומלבב, במין הטעמה